

Lunds Universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STV 004
ht 2005
Handledare: Anders Uhlin

Kameraövervakning och deliberativ demokrati

En normativ studie av dagens
kameraövervakning utifrån teorier om
panopticon, den andre och det kommunikativa handlandet

Alexander Paulsson

Abstract

The main aim of this thesis is to introduce a normative perspective to surveillance studies. I examine *how* the use of videocameras or CCTV-systems can create a social sorting and, then, try to answer *why* it ought to be reconstructed based on a normative study.

For the empirical analysis I use Foucault's theory about the panopticon, maintained by the psychological subjection of the common citizen in the modern world, together with Lianos' theory of a more socio-cultural surveillance in the post-modern world. The empirical examination is, furthermore, guided by a theory that describes the construction of the stranger, which today, is not explicitly excluded, because everyone is a stranger in some way, but rather depicted as the other due to institutionalization.

The post-modern society today can no longer be built upon a common or divine moral or norm. Thus, I have chosen a normative method, using a deliberative democracy derived from Habermas, focusing on the communicative practice, that can engage and include every citizen in a democratic process. This is necessary for both deciding whether videocameras should be installed and whom and why some should be under surveillance – to avoid a social sorting that both can constitute and undermine social trust and increase the gap between the governing and the governed.

Keywords: Surveillance, panopticon, videocamera (CCTV), deliberative democracy, the other.

Characters: 76 917

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	4
1.1 Syfte och frågeställning.....	4
1.2 Disposition.....	5
1.3 Vetenskapsteoretisk grund.....	6
2 Teori.....	7
2.1 Främlingen som konstruktion	7
2.2 Övervakning som konstruktion.....	8
2.3 Övervakning och den andre idag	9
3 Metod och material.....	11
3.1 Demokrati som normativt värde.....	11
3.2 En demokratisk avgränsning.....	11
3.3 Demokrati genom kommunikation.....	13
3.4 Material.....	15
4 Empirisk analys – Övervakning, kontroll och social sortering idag.....	16
4.1 Social sortering, identitet och fördomar	16
4.1.1 Kategorisering och klassificering – övervakning som mekanism för social kontroll	16
4.1.2 Konstituerande och befastande av stereotyper – övervakning som underhållning och framställning.....	18
4.2 Politik, ekonomi och teknik.....	20
4.2.1 Teknikutvecklingen och nya övervakningsmöjligheter – övervakning som produkt.....	20
4.2.2 Den offentliga och den privata sektorns incitament – övervakning som kultur.....	21
4.3 Sammanfattning och kommentar av den empiriska analysen.....	23
5 Normativ analys – En deliberativ demokratimodell och dagens övervakning	25
5.1 Övervakning och vi-och-dom-konstruktioner – inkludering eller social sortering?.....	25
5.2 Den önskvärda övervakningen – en (o)möjlig konstruktion utifrån en deliberativ demokratimodell?.....	26
5.3 Sammanfattning och kommentar av den normativa analysen.....	28
6 Slutsats och summering.....	30
7 Referensförteckning.....	32

1 Inledning

Rör man sig i en offentlig miljö, som gator, torg och parker, eller i en semi-privat miljö som köpcentrum eller på arbetsplatser är möjligheten att övervakas idag väldigt stor, om inte total. Oavsett om man betalar med kort eller tar ut kontanter i en automat, ringer från en mobiltelefon, eller åker kollektivt eller bil i en tättrafikerad korsning, arbetar med en dator på jobbet, eller använder passerkort som nyckel föreligger en möjlighet att övervakas av och utifrån olika intressen, som man dessutom inte alltid är medveten om.

Social kontroll och övervakning av andra personer och grupper har emellertid i någon mening funnits i historien lika länge som människan. Sedan moderniteten, men även tidigare i en del samhällen, har övervakning bland annat skett genom folkbokföringen och kyrkoregister, även om det då inte fanns någon direkt kontroll och styrning (Lyon, 2003a, s. 24). Foucault skriver att “[u]nder den klassicistiska tidsåldern utvecklas en minutiös observation av detaljen och ett politiskt tillvaratagande av de små tingen, i syfte att kontrollera och utnyttja människorna.” (2001, s. 166) Den sociala kontrollen och övervakningen, som vi upplever den idag, uppstod följaktligen i egentlig mening först i samband med välfärdsstatens uppkomst och den moderna krigsföringen (Lyon, 2002, s. 2, Lyon, 2003a, s. 25 samt Foucault, 2001, s 197f och s. 245).

Under 1900-talet har också olika dystopiska famtidsbilder med totalitär massövervakning skildrats i populärkulturen, bland annat George Orwells *1984* och Aldous Huxleys *Du sköna nya värld*. Idag har övervakningen, tydligast i ett perspektiv om de senaste 20-30 åren, inte infriat de mörkaste dystopierna, men väl avsevärt intensifierats, främst utifrån den tekniska och den politiska och socio-ekonomiska utvecklingen. Trots det har den vetenskapliga forskningen, i synnerhet den statsvetenskapliga, negligerat eller helt enkelt förbisett området som berör många delar av det politiska, ekonomiska och sociala livet.

1.1 Syfte och frågeställning

I föreliggande uppsats är det kameraövervakning, främst placerade i offentliga eller allmänna miljöer, som ska studeras. Det första syftet är därför att klarlägga hur övervakningen idag inte endast kontrollerar och disciplinerar människor, utan även hur den kan styra, konstituera och befästa nya och traditionella stereotyper. Det kan i sin tur också få konsekvenser för demokratin. Det andra syftet är således att normativt analysera dagens kameraövervakningssystem utifrån en

demokratimodell. Fokus ska därför riktas mot övervakning som en (makt)mekanism som kan skapa en social sortering – som antingen, något förenklat, kan vara inkluderande eller exkluderande – och vilka konsekvenser det kan få för samhället i stort och för enskilda grupper och individer. Frågeställningen är således:

På vilka sätt kan dagens övervakning fungera som socialt sorterande eller kategoriserande och vilka konsekvenser kan det få i samhället, samt varför, och eventuellt hur, bör övervakningen förändras utifrån ett normativt deliberativt demokratiskt perspektiv?

Den gamla devisen om att *har du inget att dölja, har du inget att frukta* gäller inte idag eftersom kategoriseringar och en social sortering kan peka ut, misstänkliggöra och stereotypisera särskilda grupper i samhället (Lyon, 2003a, s. 35). Exakt på vilket sett det kan ske ska följaktligen föreliggande uppsats dels klargöra utifrån en teori om den andre, alltså vi-och-dom-konstruktioner, och dels utifrån teorier om övervakningen som konstruktion för att kontrollera och styra människor. Valet av teori bygger följaktligen dels på tidigare forskning, framförallt gällande den sociala sorteringen, och dels på brister inom forskningsfältet. Det som tidigare saknats är främst en klar explicit normativ demokratianalys, finns det normativa undersökningar är de ofta implicita och saknar ofta en klar teoretisk förankring.

1.2 Disposition

Först presenteras de två olika teoretiska perspektiv som den empiriska (och i förlängningen den normativa) analysen bygger på, dels den av Foucault beskrivna konstruktionen av övervakningen (panopticon) som Lianos också vidareutvecklat och anpassat till dagens situation och dels den av Beck beskrivna konstruktionen av främlingen, eller den andre, idag. Därefter följer ett kapitel som klargör den normativa metoden som utgör grunden för hur, och varför, kameraövervakningen eventuellt bör förändras utifrån en deliberativ demokratiteori. Undersökningen som sedan följer är således också uppdelad i två delar, en empirisk och en normativ del, även om de givetvis hänger samman och är bundna till varandra. Den empiriska analysen ska förklara hur dagens övervakning är konstruerad och fungerar utifrån de valda teorierna. Därefter görs en normativ studie som avser att förklara, utifrån den empiriska undersökningen, varför, och eventuellt hur, övervakningen idag bör förändras. Till sist summeras resultaten och en slutsats presenteras, som avser att besvara den inledande frågeställningen samt ge förslag på vidare forskning inom

området.

1.3 Vetenskapsteoretisk grund

Den vetenskapsteoretiska utgångspunkten, eller ontologiska och epistemologiska ansatsen, för min uppsats är främst hämtade ur den kritisk-realistiska skolan som menar att det finns en verklighet, om än socialt konstruerad, som kontextuellt går att granska. Det som ska studeras är följaktligen konstruktioner av verkligheten, men även eventuella konsekvenser av dessa konstruktioner.

Verkligheten kan emellertid inte enkelt studeras oberoende eller objektivt, det krävs en förmåga att kunna kasta av sig sina största vanföreställningar och subjektiva preferenser och studera enhetliga bilder och konstruktioner. Den epistemologiska utgångspunkten är emellertid beroende av valet av ontologiskt perspektiv. Undersökningen blir följaktligen, ofrånkomligen i någon mening, eftersom den även är normativ, subjektiv, trots den ontologiska utgångspunkten.

Den demokratiska normativa ansatsen ses som ett instrumentellt värde, det vill säga att normen värderas utifrån dess effekter och resultat. Demokratien är således ingen mål i sig eller ett självändamål, alltså ett intrinsiskt värde, men dess goda effekter – som jämlikhet och frihet – ger ett värde som är gott i sig. En deliberativ demokratiteorimodell tillämpas eftersom den dels inte utgår ifrån nationsstatssystemet och dels är inkluderande i dess decentraliserade institutionalisering, vilket kommer framgå än tydligare nedan.

2 Teori

För att kunna besvara frågeställningen bygger valet av teori på hur en social sortering och kategorisering, främst genom vi-och-dom-konstruktioner, utifrån Becks teorier, kan konstiturera och befästa identiteter eller grupperingar samt skapa eller förhindra mänskliga relationer. För det andra ska övervakningen beskrivas som en konstruktion, men som i praktiken blir en (makt)mekanism som påverkar människors vardag och situation, främst baserat på Foucaults teorier. För det tredje ska en beskrivning av övervakningen idag i ett teoretisk perspektiv klargöra hur den gått från att vara demokratisk kontrollerad till att idag vara intentionsstyrd och med inte sällan dolda avsikter. Här kommer således Becks, Foucaults och Lianos teorier kopplas samman.

2.1 Främlingen som konstruktion

Genom den historiska utvecklingen har enskilda människors värld vuxit. Från att tidigare endast känt personer ansikte-mot-ansikte och endast haft kunskap om dom, har kunskapen om människor via andrahandsinformation stadigt vuxit genom historien. Det har också, enligt Norris, lett till att risken för spridning och skapande av fördomar och stereotyper om den andre ökat (Norris, 2003, s. 251). I det tidiga moderna samhället var den sociala konstruktionen av främlingen, eller den andre, relativt enkel eftersom den lokala kontexten var homogen i många avseenden. Den lokala befolkningen hade sin givna roll i den sociala (makt) strukturen och främlingen var därför lätt att peka ut och exkludera ifrån samhället (Beck, 1998, s. 130f).

I dagens globaliserade samhälle har emellertid den tidigare gruppidentiteten, om vad vi karaktäriseras av, splittrats upp eller förändrats. Identiteten är hybridiserad, för att tala med Scholtes språk, vilket innebär att den nationella, men även klassmässiga, religiösa och etniska identiteten delvis har ersatts eller kompletterats med identiteter som till exempel bygger på intressen, korsningar av tidigare fasta och nya – ibland tidigare tabubelagda – identiteter (Se: Scholte, 2003, Kap. 7). Uppdelningen i vi och dom, eller oss och den andre, bygger således inte idag på ett klart motsattsförhållande. Idag kan främlingen, den andre eller dom, vara mitt ibland oss. Det som urskiljer dom från oss bygger således inte på klara och fasta sociala konstruktioner, utan på skapade kulturella faktorer som kan framstå som skrämmande eller direkt farliga för den egna kulturen.

Eftersom rörligheten har ökat hos världens befolkning kan det idag sägas, något förenklat, att det inte finns några främlingar – eller att alla är främlingar (Beck, 1998, s. 127). Den andre eller främlingen kan följaktligen vara en granne, men är inte som oss. Det är, enligt Beck, en “dubbel provokation: de [andra] är lokala; men man följer inte stereotyperna som lokalbefolkningen utvecklar och vidhåller...” [egen övers.] (Beck, 1998, s. 127). Eftersom alla idag kan bli eller betraktas som främlingar, helt beroende på kontexten, avslöjar det även hur relativa vi-och-dom konstruktioner i praktiken är. Beck menar att kategorin av främlingar idag kan karaktäriseras av uttrycket: “ambivalens som existens” (1998, s. 130). Vi-och-dom konstruktioner får emellertid fäste i den lokala sociala kontexten genom institutionalisering, vilket Beck delvis förbiser, när han menar att bilden av den andre ständigt (re)konstrueras. Institutionalisering gör också att den sociala konstruktionen av den andre kan vara svår att förändra, och tidigare bilder kan följaktligen gå från generation till generation utan större problem, även om alltså förändringar skett i samhället.

2.2 Övervakning som konstruktion

I det gamla samhället där alla-kände-alla, fanns en omfattande, om inte total, kontroll människor emellan, och där gränsen mellan exkludering och inkludering var explicit. I övergången från det klassicistiska till det moderna samhället menar Foucault att den offentliga sociala sfären i stor utsträckning kom att sköta den sociala kontrollen, där individen blev inlärd – eller snarare disciplinerad – i vad som betraktades som acceptabelt beteende. Den diskursiva makten, eller normen, i det moderna, men även förmoderna eller klassicistiska, samhället bestämdes således utifrån det som ansågs vara naturligt och normalt, och inte sällan kom det ifrån den styrande makten som försökte göra människorna till effektiva och laglydiga medborgare. Det 'normala' blev en given (homogen) norm i samhället genom institutionalisering, vilket även innebar en viss tröghet och svårighet att förändra. Den som avvek ifrån det självdisciplinära beteendet eller undvek kulturell underkastelse ansågs som annorlunda och skulle exkluderas och övervakas (Foucault, 2001, s. 215).

Övervakningen inriktade sig enligt Foucault på individen, som på samma gång både var föremål och verktyg för kontrollen. Den här maktutövningen hade oansenliga metoder och en smygande misstänksam verkan, men just däri låg dess allomfattande makt (Foucault, 2001, 199f). Den upphörde aldrig att existera utan blev en del av individens medvetande på ett psykologiskt plan, och därmed

samtidigt en form av civilt allseende öga – eller panopticon.¹

Om maktens övervakning är synlig, i form av till exempel vaktorn, behöver det inte finnas personal närvarande hela tiden, eftersom “fångnen ständigt [är] medveten om att man kan se honom” (Foucault, 2001, s. 235). Foucault skriver vidare att “[p]anopticon är en maskin som upplöser motsatsparet att se – att vara sedd...” (2001, s. 236). Dessutom menar Foucault att det inte föreligger någon “risk för att den maktutövningen den panoptiska maskinen medför skall spåra ut i tyranni; *den disciplinära anordningen kommer att kunna kontrolleras demokratiskt*, eftersom den ständigt kommer att vara tillgänglig för '*världens stora domstol*'”. [min kursivering] (Foucault, 2001, s. 242). Det är med andra ord strukturer i samhället kontinuerligt upprätthållna av enskilda aktörer som utför den subtilt inrättade panoptiska, eller allomfattande och allseende, övervakningen i samhället.

Dagens övervakning stämmer i en del aspekter in på Foucaults beskrivning av panopticon. Övervakningen är idag i många avseenden organiserad i horisontella nätverk, med inte sällan privata aktörer och intressen bakom (Jfr: Lianos, 2003, se mer nedan), som till exempel kameror i köpcentrum, bankomater och mobilsignalstationer m.m., men där nationsstaten trots allt är högst i hierarkin och kan besluta om tillgängligheten för kommersiellt insamlad information för andra ändamål (Haggerty – Gazzo, 2005, s. 172-174). En given följdfråga blir då om dagens övervakning är demokratiskt kontrollerad i *världens stora domstol* i den mening som Foucault hävdade om det moderna samhället, eller har det skett en förändring?

2.3 Övervakning och den andre idag

Idag, i det sen- eller post-moderna samhället, är den civila kontrollen som Foucault beskrev inte neutral eller spontan, utan relationen, som tidigare inte direkt övervakats, har nu istället fått andra innebörder i och med att ny teknik och nya intentioner har skapat en institutionell förändring. Idag finns inte sällan aktörer bakom övervakningen, och kontrollen baseras således inte uteslutande på vad som är normalt längre, utan på särskilda (ibland dolda) intressen. Självdisciplin och underkastelse under övervakningen blir därför bara en del av de institutioner som konstituerar människors beteende, enligt Lianos, och där måste följaktligen den socio-kulturella, och inte enbart den socio-tekniska, övervakningen undersökas. Lianos skriver att “det kriterium för att bestämma vad som tillhör, eller inte, till

¹ Termen panopticon har Foucault hämtat ifrån den engelske filosofen Jeremy Bentham och hans bok *Panopticon: en ny princip för inrättningar där personer övervakas* utgiven år 1791 (finns i svensk översättning sedan år 2002).

sfären av kontroll är varken medvetandet hos subjektet eller gruppen involverad, inte heller viljan hos dom som producerar den 'kontrollerande' effekten i fråga, utan främst de förhållanden som skapar interaktionen mellan de två parterna”, det vill säga de nya institutioner som komplementerar, eller finns utöver, panopticon [kursiverad i original, egen övers.] (Lianos, 2003, s. 416). Hans slutsats är följaktligen att övervakningen i dagens post-moderna och sen-kapitalistiska samhälle är av en mer socio-kulturell än socio-teknisk karaktär. Den sociala kontrollen som Foucault undersökte, med bland annat pesten och dess konsekvenser (Foucault, 2001, s. 233) i det klassicistiska (och senare moderna) samhället finns emellertid fortfarande kvar, men är i stor utsträckning kompletterad av en kulturell kontroll (Lianos, 2003, s.426f). Idag har även normen om det normala, som Foucault beskrev, delvis ersatts eller kompletterats med den individuella risken. Individens beteende konstitueras följaktligen idag inte uteslutande utifrån det normala, utan även utifrån vilka risker, framförallt exponerade av vetenskapen och media, som finns eller kommer finnas i samhället och som kan utgöra eventuella hot (Vaz – Bruno, 2003, s. 282).

Samtidigt ska det tilläggas att samhällets övervakningsinstitutioner inte endast begränsar människors handlingar, utan även tryggar människors tillvaro och befäster den sociala tilliten, samt, i en vidare mening, är frigörande enligt Lianos (2003, s. 415). Övervakningen leder emellertid inte sällan till sociala grupperingar, som därmed också kan förstärka sociala identitetskonstruktioner (Ibid.) Den positiva aspekten med övervakningen ska därmed inte negligeras, eftersom den kan vara av stor vikt för den normativa analysen.

3 Metod och material

Inom statsvetenskapen är en normativ ansats eller metod ett sätt att undersöka det önskvärda, alltså hur samhället bör se ut eller utvecklas. I föreliggande uppsats är den normativa ansatsen en deliberativ demokratimodell som utgår ifrån en syn på samhället präglad av värdepluralism och alla medborgares lika rätt.

Den empiriska analysen är deskriptiv, alltså försöker förklara *hur*, utifrån tidigare undersökningar, inte *varför*, övervakningen fungerar som den gör. Övervakning och kontroll kan både vara en förutsättning och ett hot för demokratin, men exakt på vilket sätt är svårt att svara på. I föreliggande uppsats är det den paradoxen som styr den normativa analysen. Den normativa utgångspunkten ska därmed försöka förklara mer detaljerat *varför* dagens övervakning eventuellt bör förändras, och möjligen *hur*, utifrån en deliberativ demokratimodell.

3.1 Demokrati som normativt värde

Demokrati i en av dess mest grundläggande och tilltalande former innebär “en vägran att *i princip* acceptera någon föreställning av den politiska nyttan annan än den genererad av 'folket' själva.” [egen övers.] (Held, 2002, s. 297) I en historisk kontext har demokrati också varit ett sätt att hindra “monarker, prinsar, ledare eller 'experter' att bestämma och genomdriva politiska beslut” (Ibid.) “Demokrati har varit hyllat åtskilliga gånger som ett sätt att innefatta statens makt, för att förmedla bland tävlande individuella och kollektiva projekt, och för att tolka och förklara viktiga politiska beslut samt tydliggöra ansvarsutkrävandet. I politiska omständigheter konstituerade av en pluralitet eller mångfald av identiter, kulturella former och intresse, där var möjligen talar för olika föreskrivande regimer, är demokrati ett sett att erbjuda en grund för tolerans och förhandling.” (Ibid.) Held menar följaktligen att demokratin är det enda legitima ramverk för olika narrativ, eller verklighetsutsagor, att på ett organiserat sett tävla om makten. Demokrati som idé är således en övergripande överenskommelse, eller meta-narrativ, där innehållet, inte formen, utgår ifrån olika normativa strävanden. (Held, 2002, s. 298)

3.2 En demokratisk avgränsning

Så som Lianos beskriver övervakningens paradigmskifte, som presenterades tidigare, från den moderna och kapitalistiska till den post-moderna och sen-

kapitalistiska gäller även till viss del för diskussioner inom demokratiteorin. Under 1970- och 80-talen uppmärksammas identitets/skillnadspolitik (identity/difference politics) som ett sätt att möta, eller kritisera och visa brister på, de traditionellt moderna demokratiteorierna – liberalism, kommunitär republikanism och marxism (Cohen, 1996, s. 187). I västvärlden hade, och fortfarande har, dessa demokratiteorier antagit olika institutionella konstruktioner med olika former av folkvalda församlingar, främst i form av parlament. Idéer och åsikter har dock varit det enda som hörtsammats, inte vem som har burit eller framfört idéerna (Phillips, 1996, s. 150). Samtidigt så har minoriteter marginaliserats i politiken, som till exempel homosexuella, etniska och lingvistiska, men även kvinnor, då deras frånvaro gjort att deras röst inte kunnat hörasammats (Cohen, 1996, s. 187, se även: Held, 2002, s. 311ff). De traditionella representativa idépolitiska partierna har i den meningen misslyckats med att överbygga gapet mellan medborgarna och staten i dagens mångkulturella och hybridiserade samhälle (Jfr: Held, 2002, s. 315).

Övervakningen och de tidigare demokratimodellerna med dess åsikts- och idérepresentativitet är i någon mening två olika sidor av samma mynt. Dagens övervakning och dess bearbetning och klassificering av data (ofta på nationell basis), som gör subjektet till ett abstrakt objekt, kan ha en kategoriserande och stereotypiserande verkan, som kan exkludera eller sortera ut grupper och individer som inte enkelt kan låta sig representeras. Skulle man dra resonemanget ett steg längre kan man säga att övervakningen är ett kontrollmedel för, eller en produkt av, de traditionella demokratimodellernas praktik. I England har till exempel den liberala intressegruppen, Liberty, inte motsatt sig införande av massövervakning, utan endast krävt att kameraövervakningsindustrin i någon mån måste regleras i lag. Den brittiske premiärministern John Major, deklarerade också i samband med det explosionsartade införandet av kameraövervakning under början av 1990-talet att: "I have no doubt we will hear some protest about a threat to civil liberties. Well I have no sympathy what so ever for so-called liberties of that kind." (Independent, 27 februari, 1994, citerad i: Norris – Armstrong, 1999, s. 38). På samma sätt som de kommunitära och liberala demokratiteorierna utger sig för att inkludera eller respektera alla som är en del av samhället i rättsstaten, men i praktiken marginaliserar olika grupper och identiteter, är övervakningen enligt Foucault underställd en demokratisk kontroll i *världens stora domstol*, men som i och med övervakningens paradigmskifte istället, som Lianos beskriver det, iaktar och kontrollerar medborgarna på ett intensionsstyrt sätt.

En normativ analys utifrån någon av de (traditionellt) moderna demokratimodellerna skulle därmed inte vara särskilt fruktbart eftersom de i många avseenden är sammanvävda med övervakningen, både i teori och praktik. Trots att

övervakningen idag är (o)organiserad i horisontella nätverk, är den också vertikal, med nationsstater i högsta position. En teori som bygger på individens eller kollektivets frihetssträvan eller rättigheter förverkligade eller upprätthållna genom en centraliserad nationsstat, där många grupper och individer inte hörsammars, är följaktligen inte en normativt lyckad utgångspunkt. Istället krävs en demokratimodell som tar hänsyn till olika partikulatiteter och hybrida identiteter, i föreliggande uppsats är det därför en deliberativ demokrati, utifrån den tyske sociologen Jürgen Habermas senare teorier (författade på 1980-90-talen), som utgör den normativa ansatsen.²

3.3 Demokrati genom kommunikation

I den deliberativa demokratimodellen är det främst det kommunikativa handlandet och den inkluderingsprocess den innebär som är av störst vikt för min normativa ansats. Det är följaktligen en avgränsning av Habermas omfattande teori, där alla aspekter inte är möjligt att lyfta fram här, eller ens önskvärt.

Habermas menar att moralen idag inte längre är tillräcklig för att styra sociala relationer, då vad som är rätt och fel, något förenklat, inte är lika självklart som i det moderna samhället. Likaså kan inte moralen styra relationer mellan främlingar, som alla idag i någon mening är, eftersom kostnader i tid och insats (att etablera och vidhålla relationerna och den ömsesida tilliten som krävs) för praktiska diskurser är för hög. (Habermas, 1998, s. 39f) Skillnader i moral, men även i lagar, i olika kulturer gör att det demokratiska samtalet, eller argumentationen, borde utgöra grunden för en diskursiv princip (Habermas, 1998, s. 43) Kommunikativa aktörer är följaktligen bundna att nå gemensam förståelse för att lösa praktiska meningsskiljaktigheter. Habermas menar att “den konsensusskapande kraften hos det argumenterade talet, i vilket olika deltagare kan övervinna sina i förstone rent subjektiva uppfattningar och, tack vare ömsesidigheten hos förnuftigt motiverade övertygelser, samtidigt försäkra sig om den objektiva världens enhet och deras livssammanhangs intersubjektivitet” (1996, s. 140). Det är följaktligen inte den starkaste viljan som ska bestämma, inte heller den med mest resurser för att lösa en konflikt med våld. Samtidigt är inte rena kompromisser önskvärda, istället ska det argument som till slut får mest gehör vinna – vilket alltså även, på ett implicit rationellt sätt, är det bästa. Habermas skriver att “argumentationens praxis sätter en kooperativ tävling i rörelse för det

2 Det finns en kritik mot att se Habermas diskursiva kommunikationsmodell som en homogen demokratiteori (Se: Gould, 1996, s. 176f). I föreliggande uppsats tillämpas emellertid endast hans teorier som normativa värden, inte som en färdigutvecklad praktisk modell.

bättre argumentet, där inriktningen mot målet av kommunikativt nådda överenskommelser förenar deltagarna utifrån”. [egen övers.] (1998, s. 44) På så sätt är den deliberativa demokratin också inkluderande eftersom den “i princip inte exkluderar något subjekt kapabelt att prata och handla som kan göra relevanta inlägg.” [egen övers.] (Habermas, 1998, s.41)

Enligt Habermas finns inte samhällets fri- och rättigheter främst för den enskilda individen, bestämd utifrån en given moral, utan för att gynna det civila samhället och i förlängningen individen. Det går därför inte att skilja på individuell (privat) frihetssträvan och kollektivets (offentlighetens) strävan efter autonomi och självstyre. Habermas gör en sammanvägning av den liberala synen på rättsstaten, som förespråkar individuella friheter för en privat konkurrens, och den republikanska, som förespråkar offentligt garanterad berättiganden för klienterna i välfärdsbyråkratin. Den demokratiska processen i samhället måste, enligt honom, istället säkerställa både den privata och offentliga friheten på samma gång, vilket framträder tydligast när det gäller kvinnors fri- och rättigheter (Habermas, 1998, s. 264). Han menar också att “medborgare är politiskt autonoma bara om de kan se sig själv som medförfattare till de lagar som de som subjekt är underställda” [egen övers.] (Habermas, 1998, s. 71). På så sätt har medborgaren en skyldighet att följa de lagar som man varit med att besluta om – vilket man som kommunikativ aktör ständigt är.

Den deliberativa demokratin inkluderingsprocess har enligt Habermas fyra egenskaper, (1) “att ingen som vill göra ett relevant bidrag får exkluderas”, (2) “att alla deltagare är garanterad en jämlik möjlighet att komma med ett bidrag”, (3) “att deltagarna måste mena vad de säger”, och (4) “att all kommunikation måste vara befriad från externt och internt tvång” [egen övers.] (1998, s. 44). Eftersom alla deltagare är garanterad en jämlik möjlighet att komma med bidrag innebär det med andra ord en rätt till att kommunikativt delta i det offentliga samtalet, vilket påminner om den *positiva friheten* som återfinns i den republikanska tanken. Samtidigt har deltagarna en skyldighet att mena vad de säger, det vill säga att inte medvetet ljuga eller komma med osanningar för att framställa sitt eget argument i bättre dager. Så även om samhället i olika avseenden är socialt konstruerat finns en enhetlig sanning eller verklighet om hur denna konstruktion faktiskt, kontextuellt, gestaltar sig. Då Habermas menar “att all kommunikation måste vara befriad från externt och internt tvång” (1998, s. 44) innebär det en individuell *negativ frihet*, i likhet med den liberala traditionen. Samtidigt så är medborgarna skyldiga att följa det argument som vinner eftersom det genom den kommunikativa processen fått mest gehör i det deliberativa samtalet. Den deliberativa demokrati som Habermas förespråkar är tänkt att förverkligas i en offentlig sfär av informell politisk

kommunikation med en institutionell, decentraliserad, grund tillgodosedd av frivilla sammansättningar från det civila samhället (1998, s. 251). Det kommunikativa handlandet är således ett instrumentellt värde med dialogen som ett demokratiskt medel för att uppnå goda, intrinsikala, effekter – som jämlikhet, frihet och rättvisa (Jfr: Habermas, 1998, s. 245).

3.4 Material

Kameraövervakningssystem är i många avseenden ett utforskat område ur ett (normativt) demokratiskt perspektiv, medan det inom kriminologi och sociologi däremot har gjorts en del forskning. I England har till exempel en del undersökningar gjorts för att se om och hur brottsligheten förändras i och med införande av kameraövervakningssystem, där kallat Closed-Circuit Television (CCTV).

Idag är övervakningen inte enbart nationell, utan även internationell, på grund av terroristbekämpning till exempel, dessutom EU har påverkat den allmänna utvecklingen av kameraövervakning. Därför är det trots allt relevant att se på en studie gjord i och om England, även ur ett svenskt perspektiv. En del empiriska exempel ifrån Sverige kommer också förekomma, främst då ifrån Malmö eftersom där finns allmän kameraövervakning av Möllevångstorget (som var den första i hela Sverige tillsammans med den i stadsparken i Helsingborg), samt övervakningskameror vid Öresundsbrofästet och dessutom kameraövervakning på bussar i lokaltrafik och på en del kommunala grundskolor. Utöver det förekommer övervakningskameror i detaljhandeln i en stadigt växande omfattning, som i de andra storstadsregionerna.

I den empiriska analysen använder jag mig av sekundärmaterial, men där syftena och utgångspunkterna för insamling och bearbetning av material varit andra än mina, som exempel kan Norris och Armstrong (1999) nämnas. Deras undersökning är främst empiriskt (och sociologiskt) inriktad, med egna undersökningar av kameraövervakningssystem i tre olika städer England. De använder Foucault som teoretiskt referensram, men då främst utifrån den disciplinerande effekten av den psykologiska underkastelsen i och med panopticon, och inte som jag, som fäster stor vikt även vid den demokratiska aspekten på övervakningen. Jag måste ändå förhålla mig kritisk och ställa, eller väga in, olika källor mot varandra. Förutom tidigare vetenskapliga undersökningar kommer även uppgifter i facktidskrifter och Statens offentliga utredningar (SOU) användas som material.

4 Empirisk analys – Övervakning, kontroll och social sortering idag

I föreliggande kapitel ska två områden belysas, dels en sociala kontroll i och med övervakningen i dess insamling, bearbetning och tillämpning av information och data, och dels hur denna process kan avspeglas, eller få konsekvenser, i samhället och därmed eventuellt konstituera eller förhindra mänskliga relationer genom stereotypisering.

Befolkningen i England är förmodligen världens mest övervakade, men de är det inte enbart utifrån en hög nivå av kriminalitet och störningar av den allmänna ordningen (Norris – Armstrong, 1999, s. 39). Det är därför nödvändigt att gå bortom teorier rörande kriminalitet och titta på ekonomiska, politiska och sociala gestaltningar av övervakningen.

4.1 Social sortering, identitet och fördomar

Denna del avser att främst undersöka *hur* dagens kameraövervakning kan kategorisera, kontrollera och socialt sortera människor.

4.1.1 Kategorisering och klassifisering – övervakning som mekanism för social kontroll

I Newcastle och Nottingham har kameraövervakning, som antingen kontrolleras direkt av polisen eller lokala myndigheter, installerats i nedgångna bostadsområden med hög arbetslöshet, fattigdom och kriminalitet (Norris – Armstrong, 1999, s. 43). Stadsdelen Södra innerstaden i Malmö, där Möllevångstorget ligger, har haft en hög andel arbetslöshet och en stor andel ung befolkning. Torget och kringliggande gator har dessutom tidigare varit brottsbelastat, vilket gjorde att regeringsrätten gav polismyndigheten i Skåne rätten att sätta upp övervakningskameror (SOU 2002:110, s. 107). Den officiella orsaken var följaktligen enbart brottsligheten, men den kriminella verksamheten, eller upplevelsen av den, har givetvis också kopplingar till en ekonomisk, social och politisk verklighet (Christie, 2000, Kap. 5)

Kameran övervakar alla som kommer i dess blickfång, men samtidigt är personen som kontrollerar kamerans rörelser och zoomningar selektiva, då han (det är oftast män) urskiljer den eller dom som avviker från ett normalt beteende eller uppfyller särskilda riskprofiler. Enligt empiriska studier av kameraövervakningen i

England har Norris och Armstrong funnit att ett misstänktbeteende kan vara en vanlig personbil som stannat på en mycket trafikerad huvudled eller fotbollsfans, där riskkalkyler pekar ut grupper eller individer (som respektabla eller huliganer till exempel). Det kan också vara en person som hastigt ändrar gångriktning eller tillsynes mållöst driver omkring, eller en person som iaktar kameran eller som börjar springa (som sen visar sig försöka hinna med en buss). På så sätt är alla övervakade, tills riskprofilen, som inte sällan baseras på fördomar (se nedan), urskiljt dom som kan utgöra eventuella hot (Norris – Armstrong, 1999, s. 24). Under 1990-talet har det också skett en ökning av gärningsmannaprofiler av kriminella, preventiv brottsbekämpning och massövervakning, enligt Feeley och Simon (i: Norris – Armstrong, s. 25f). Samtidigt har ingen ny lagstiftning tillkommit och dessutom har man, i England åtminstone, övergett misstankar riktade mot individer till riskgrupper, samt till viss del alltså misstänksamt beteende (Norris – Armstrong, s. 26). Stalder och Lyon menar också att övervakningen gått från att tidigare främst bevakat enskilda kriminella individer till att idag bevaka och kontrollera olika grupper utifrån deras farlighet (2003, s. 89).

Den främsta orsaken till uppmärksamhet ifrån kameraövervakarna är alltså inte baserad på handlingar utförda av enskilda individer, utan för att man tillhör en beräknad riskkategori – eller kategoriseras som en av dom. Det är inte sällan yngre män och en oproportionerligt stor andel färgade som kameraövervakarna, som Norris och Armstrong studerat, riktar sin uppmärksamhet mot. Tillhör man utseendemässigt dessutom en distinkt (sub)kultur riskerar man också i större utsträckning att dra till sig kameraövervakarnas uppmärksamhet (1999, s. 109f, s. 115 samt s. 144).

Gatuförsäljare, tiggare och hemlösa kameraövervakas och kategoriseras därmed också som avvikare, eller den andre, i samhället, men inte som ett i huvudsak kriminellt element, utan främst som ett störande inslag i stadsbilden och som ett presumtivt hinder för den kommersiella handeln i centrum. Detsamma gäller människor som olagligen affischerar (främst för kommande musikarrangemang). Stadens centrum måste se bra ut för att uppmuntra till nya investeringar och konsumtion, enligt en chef över ett CCTV-system i en av de tre städerna som Norris och Armstrong undersökt (1999, s. 140-143).

Idag finns dessutom tekniken för att koppla digitala kameror till datorer med face-recognition-program eller kartlägga udda rörelsemönster på till exempel tågplattformar. Det är emellertid dyrt och i många avseenden oprövat, så tekniken är inte utbredd. Men “[p]å Keflavik, flygplatsen utanför Reykjavik, finns sedan två år [läs: sedan år 2003] Face-it, ett system för automatisk ansiktsgenkänning. I landgångarna där man går av och på flygmaskinerna finns totalt 100 kameror

monterade. Alla som kommer till Island fotograferas sex-sju gånger och bilderna jämförs mot en databas med foton på farliga, efterlysta eller oönskade personer, till exempel terrorister och narkotikabrottslingar. Databasen innehåller också de eftersökta personernas namn, personnummer och adress – om sådana uppgifter finns. Vid jämförelsen används biometriska data som utvinns ur bilderna, till exempel avståndet mellan ögonen. Om det blir träff i databasen går larmet och man griper personen.” (Direkt, 2005, Nr. 4, s. 3) Under den tid systemet har varit i drift har emellertid inte någon person fångats enligt Páll Hreinsson, ordförande i Persónuvernd, Islands motsvarighet till datainspektionen. Det kan bero på, som han säger, att det är enkelt att förvränga måtten i ansiktet, genom solglasögon till exempel. Systemet har dessutom varit så dyrt att inrätta att polisen möjligen inte vill medge att det inte fungerar (Direkt, 2005, Nr. 4, s. 3). Samtidigt är inte en sådan övervakning neutral eller objektiv, utan dataprogrammen som ska identifiera efterlysta personer eller riskprofiler programmeras inte sällan av tekniska experter och riskerar därmed att leda till diskriminering, likt Norris och Armstrongs undersökning av CCTV-system (Lyon, 2003a, s. 134f).

4.1.2 Konstituerande och befästade av stereotyper – övervakning som underhållning och framställning

Även om övervakningskamerorna systematiskt och subjektivt riktar sin uppmärksamhet mot ungdomar, företrädesvis färgade och män, innebär det inte alltid interventioner från polisen. Det finns emellertid en konstituerande effekt, även i frånvaron av socialt interagerande, då det finns en distanserad socio-teknisk-kulturell koppling mellan övervakaren och den övervakade. Kameraövervakning som initialt uppfyllt ett syfte kan i ett senare skede förändras och fylla helt andra syften – även när det gäller sådant som inte berör brottsbekämpning. Som exempel lyfter Norris och Armstrong fram videobilder som polisen tagit för att åklaga vårdslösa förare och butiksrånare, men där bilderna senare säljs till kommersiella tv-kanaler eller videoföretag för att visas som underhållning. Det ursprungliga syftet med bilderna har således förändrats från att först vara till information för polisen i deras arbete, till att bli ett medel för kommersiella företag att öka profiten, till att slutligen underhålla allmänheten (1999, s. 59). Bilderna som visas är givetvis inte utvalda av en slump, utan berör endast en viss typ av brott och uppfyller särskilda dramaturgiska kriterier, samt genomgående korrekta polisingripanden. Dessa selektiva videobilder påverkar också den allmänna bilden av hur effektiva övervakningskameror är i polisens arbete.

I samband med att kameraövervakningssystem inrättas har det i regel alltid

gjorts opinionsundersökningar, både i England och i Sverige, där frågor (som ska besvaras på en skala) om hur man upplever kameraövervakning och någon form av eventuellt integritetskränkande. En majoritet av tillfrågade inför inrättandet av kameraövervakning i Malmö menade att den personliga integriteten "inte alls" skulle kränkas (59 %), utan istället ge ett bra skydd och göra att man känner sig tryggare i området (69 %) (SOU 2002:110, s. 95, se även: Direkt, Nr 3, 2005, s. 12) I England är acceptansen eller det positiva omdömet om CCTV än högre i flera undersökningar (mellan 70-90 %) (Norris – Armstrong, 1999, s. 60, samt s. 62). I Norge har Datatillsynet, motsvarigheten till Datainspektionen, fått kritik för att vara en bromskloss i säkerhetsarbetet då man fört en restriktiv linje när det gäller införande av övervakningskameror (Direkt, Nr 3, 2005, s. 12). Trots dessa undersökningar kan man fråga sig hur stort det verkliga stödet är, vilket även Norris och Armstrong gör, för vem är det som besvarar en hemskickad enkät, eller vem är det som inte besvarar? Har skolungdomar besvarat undersökningarna, eller är det, som Norris och Armstrong menar i England, mest hemmavarande, kvinnor och äldre som besvarat enkäten och då baserat sina svar på vad media berättat? (Norris – Armstrong, 1999, s. 60 och s. 62)

Kommersialiserade övervakningsbilder påverkar emellertid inte enbart allmänna bilden av polisens arbete och övervakningens resultat, utan även den allmänna bilden av misstänkta, kriminella, eller andra övervakade (på jobbet till exempel). Det kan leda till att personer som är beroende av kontakter med olika myndighetspersoner, som alla mer eller mindre är i dagens välfärdssamhälle, bemöts på ett förutfattat sätt eller saknar en ömsesidig tillit hos sina medmänniskor. Lyon menar att den kommersiella användningen av övervakningsinformation, även om han fokuserar på digitaliserad data, inte speciellt videobilder, kan skapa nya och förstärka gamla stereotyper och kategoriseringar. Han skriver att: "[t]idigare, höll polisen ett öga på en specifik person, misstänkt för någon anledning att begå brott. Eller skuldindrivaren som försökte spåra gäldenärer som var skyldig pengar till andra. Medan sådan praxis fortfarande existerar, är det mer sannolikt att intressekategorier och ledning av olika klasser som är värda uppmärksamhet skapas" [egen övers.] (Lyon 2002, s. 3). Lyon menar också att "[o]m den moderna världen visade ett begär att klassificera, är det begäret idag endemiskt, eller en naturlig del, i övervakningssystemen. /.../ Trenden [idag] är att fånga personlig data alstrad av den mänskliga kroppen och använda dessa abstraktioner för att placera människor i nya sociala klasser utifrån inkomst, egenskaper, vanor, preferenser eller förseelser, i syfte att influera, styra eller kontrollera dom" [egen övers.] (Lyon 2002, s. 3).

Det är följaktligen både videobilder i en kommersiell kontext och

mediaberättelser som styr den allmänna uppfattningen om kameraövervakning och som samtidigt kan konstituera identitetsbilder, genom en objektifieringen av subjektet till abstrakta siffror eller figurer i olika sammanhang och utifrån olika intressen.

4.2 Politik, ekonomi och teknik

Denna del avser att främst förklara *hur* en sociala sortering och kategorisering sprids i samhället och vilka eventuella konsekvenser det kan få.

4.2.1 Teknikutvecklingen och nya övervakningsmöjligheter – övervakning som produkt

I England insåg polisen snabbt att ett övervakningssystem avsett för ett syfte, lätt kunde uppfylla andra syften. Kameraövervakning som initialt varit avsett för att kontrollera biltrafik, har i England även använts av polisen vid övervakning och kontroll av dels stora demonstrationer och dels huliganer före och efter fotbollsmatcher (Norris – Armstrong, 1999, s. 52f). I Sverige finns det ingen generell lagstiftning som reglerar överskottsinformation vid övervakning eller spaning, främst baserad utifrån den processrättsliga grundprincipen om “fri bevisföring och fri bevisvärdering” (SOU 2002:110, s. 153f).

Vid våldsamma situationer och störande av allmänordning i olika fall, har det i England blivit så att kameraövervakaren zoomat in först efter händelsen utbrutit, och våld som då utövats i självförsvar, helt lagligt, därmed felaktligt likställts med aggressivt våld – tydligast i lägen då de inblandades vittnesmålen talat emot varandra. Övervakningsbilderna är därmed inte objektiva bevis i alla lägen, ofta måste dåligt belysta, främst på natten, händelser tolkas, då avgörande detaljer inte sällan är i skuggan eller skynda och därmed dolda för kameran (Norris – Armstrong, 1999, s. 186). I Malmö sker, sedan kameraövervakningen installerades den 5 juli 2001, ingen kontinuerlig inspelning av kameraövervakningen, utan det är ifall polisen uppmärksammar, antingen själva, via allmänheten eller från vaktbolag, något som ser misstänksamt ut inspelning förekommer. Den främsta orsaken är brister i tekniken vid bildöverföringen från de tre digitala färgkamerorna till den analoga inspelningutrustningen och “att det i en utomhusmiljö är svårt att få så tydliga bilder att det är möjligt att identifiera enskilda gärningsmän” (SOU 2002:100, s 115f). Norris och Armstrong menar också att inspelat analogt videomaterial blir så väldigt omfattande och därmed

väldigt svårt att gå igenom i efterhand (1999, s. 19). Enligt polismyndigheten i Skåne har brottsligheten dock minskat markant sedan kameraövervakningen installerades, men det är inte entydigt och något samband är inte vetenskapligt klarlagt, samtidigt så har hittills inte något enskilt brott klarats upp enbart med hjälp av bilder från kameraövervakningen (SOU 2002:110, s. 107, s. 116). Kameraövervakning är följaktligen inte ett neutralt övervakande öga, utan är oavhängigt både den enskilde övervakarens subjektiva omdöme och polisens respons eller insats. När väl polisen ingriper övervakas också deras arbete, ofta mot deras vilja, och de (privata) övervakningsföretagen har ingen skyldighet att själva lämna över film till åklagare vid till exempel övervåld eller andra tjänstefel ifrån polisen (Norris – Armstrong, 1999, s. 190). Det är således polisen tillsammans med vaktbolagen och företagsorganisationer som driver och äger CCTV-systemet som kan använda inspelat material som bevis, inte enskilda medborgare i egen rättssak.

4.2.2 Den offentliga och den privata sektorns incitament – övervakning som kultur

I Sverige fanns det den 1 januari 2002 6 078 tillstånd och 3 219 anmälningar om kameraövervakning. Sammanlagt fanns det alltså omkring 9 300 tillstånd eller anmälningar, men hur många kameror det finns för varje är oklart.³ I utredningen jämför man de siffrorna med siffror från år 1996 då det knappt fanns 5 000 tillstånd. Utifrån det tillgängliga materialet menar man i utredningen att det tyder på “att bruket av övervakningskameror har ökat markant under senare år”. Samtidigt så har antalet tillstånd och anmälningar ytterligare ökat sedan den 1 januari 2000. (SOU 2002:111, s. 79). Dessa siffrorna visar möjligen inte hela sanningen. “När vi är ute på tillsyn stöter vi på en hel del övervakningsom det inte finns tillstånd till”, säger Sören Svensson, handläggare på Länsstyrelsen i Skåne om situationen i Malmö (SDS, 28:e november 2005, “Glöm inte att le, kamerorna ser dig överallt”). I England krävs inget tillstånd eller anmälningskyldighet för installation av övervakningskameror, och därför är det svårt att klart säga hur många det finns, en uppskattning ligger emellertid på omkring 2,5 miljoner övervakningskameror (SOU 2002:111, s. 79).

3 Skillnaden på tillstånd och anmälningar finner jag inte nödvändigt att djupare gå in på här, men det är främst baserat på vilket syfte och typ av kameraövervakning det rör sig om och hur tillsynen ska skötas. I Sverige är det främst Länsstyrelsen som sköter tillståndsgivande och tillsyn (utifrån lag (1998:150) om allmän kameraövervakning), men även Datainspektionen om det är med digital teknik (och personuppgiftslagen (1998:204) blir tillämplar). Någon övergripande, nationell, översyn finns inte, och ansvarsområdet är ibland oklart (Se: Direkt, 2005, Nr 4. s. 3).

Under den ekonomiska nedgången på 1980-talet förslummades, eller åtminstone framställdes det så i media, många stadscentrum i England till förmån för stora, rena och välstädade köpcentrum i utkanten av städerna. Företag och butiker i centrum tappade följaktligen konsumenter och gick därför antingen samman eller genom gemensamma påtryckningar gjorde att allmän kameraövervakning installerades för göra centrum mer attraktivt och för att åter kunna locka till sig kunder (Norris – Armstrong, 1999, s. 38). Hier menar också att den nyliberala policy som många västländer infört den senaste 30-års perioden, som bidragit till mindre resurser och därmed hårdare konkurrens om utgifterna för den allmänna välfärden, har gjort övervakningen mer intensifierad (Hier, 2003, s. 406f). Lyon menar, i linje med Norris och Armstrong samt Hier, att det idag finns en utbredd kultur av rädsla, som även har spridit en kultur av misstänksamhet, i dagens västerländska samhälle, och denna strävan efter kontroll utgår i huvudsak ifrån två faktorer, dels ett traditionellt säkerhetstänkande och dels en global spridning av hot och risker – som terrorister. (Lyon, 2003a, s. 44, 56). Politiker i England har enligt Norris och Armstrong följaktligen också infört kameraövervakning för att kunna inge medborgarna en ökad känsla eller tro av säkerhet, det är således upplevelsen och spridningen av en kultur av rädsla, inte enbart den faktiska verkligheten, som bidragit till det explosionsartade införandet av CCTV i England (Norris – Armstrong, 1999, s. 64f)

Orsaken till varför medborgarna inte varit, eller är, emot den omfattande kameraövervakningen i England beror främst, som även nämndes tidigare, på att det medborgarna får veta om CCTV kommer ifrån media och i slutändan politiker och tjänstemän. Eftersom kameraövervakningen framställs som att den uppfyller sitt syfte och fungerar på avsett sätt, alltså att minska brottsligheten effektivt, är sannolikheten för att övervakningen inte ska möta motstånd liten (Norris – Armstrong, 1999, s. 63f). Samtidigt som brottsligheten sägs ha ökat har också möjligheten att upptäcka brott avsevärt ökat i och med kameraövervakningen, därmed har brottsligheten ökat i samma takt som förmågan att upptäcka dom. Efter ett tag svänger emellertid kurvan och kameraövervakningen sägs fungera förebyggande, ofta framställt i form av olika fakta, men som inte sällan är åsikter. Istället har brottsligheten ibland förflyttat sig till andra områden utan CCTV (Norris – Armstrong, 1999, s. 79f, s. 85). Leif Stenström, informationschef på Datainspektionen i Sverige, skriver i informationsbladet Direkt, när det gäller kameraövervakning, att “[v]i känner oss trygga och bättre till mods. Storebror är god och skyddar oss. Men frågan är hur mycket skydd kamerorna ger. Möjligen kan de avskräcka småbuset, till exempel i skolorna.” (Direkt, 2005, Nr. 4, s 12) Det finns med andra ord en underliggande kritik mot hur effektivt kamerorna faktiskt

fungerar mot kriminalitet.

Kamerorna är både en (politisk) reaktion mot en utbredd samhällelig kultur av rädsla samtidigt som den dessutom kan förstärka precis samma kultur – genom att istället sprida en form av kultur av misstänksamhet. Det är således både den upplevda och faktiska verkligheten hos medborgare, politiker och företag som kan förklara det explosionsartade införandet av kameraövervakning i England. Någon forskning om detta finns emellertid inte i Sverige, förmodligen främst på grund av att utvecklingen först nyligen börjat ta fart på allvar.

4.3 Sammanfattning och kommentar av den empiriska analysen

Foucaults teori om panopticon som den ständigt närvarande, allseende och disciplinerande institutionen i samhället gäller inte uteslutande idag, vilket Lianos tidigare teoretiskt påvisat. Den rent tekniska övervakning, som kameraövervakning till exempel, är inte allomfattande eller allseende och inte ständigt närvarande, vilket bland annat Norris och Armstrong (1999) också hävdar. Den nya tekniken har därmed inneburit att det inte är en ständig allomfattande övervakning, likt Foucaults panopticon, utan den är, exemplifierat av CCTV, selektiv och sorterar ut grupper och individer, inte sällan utifrån deras utseende, samt ifrån (fördomar om) olika gruppers (sub)kultur. I denna sociala sortering blir det tydlig vem den andre är, även om dom lever ibland oss, enligt Becks teori. Norris och Armstrong fann i sina empiriska undersökningar att det var unga svarta män, ofta tillhörande en distinkt (sub)kultur, samt hemlösa, dagdrivare, eller ett ibland ovanligt beteende som gjorde att man blev övervakad. Det är med andra ord inte enbart utifrån den allmänna (institutionaliserade) normen, om det normala, som Foucault hävdade, som personer övervakas, utan även utifrån en beräknad risk eller eventuellt hot – antingen mot samhället i stort eller mot enskilda privata (ekonomiska) intressen. Riskprofilerna bygger emellertid inte sällan på stereotyper, som därmed även kategoriserar och kan misstänkliggöra enskilda grupper i samhället. En möjlig förklaring kan finnas i övergången från det mer homogena samhället under den klassicistiska och moderna tiden till det idag mer heterogena och mångfalliga postmoderna samhället, där normen om det normala inte är lika entydig som tidigare. En explicit exkludering är följaktligen inte möjlig, men däremot en sortering, utifrån olika individer och gruppers farlighet. Dagens övervakning kontrolleras följaktligen inte demokratisk av *världens stora domstol*, som Foucault menade, utan av subjektiva preferenser hos polismyndigheter och privata

vaktbolag. Allmänhetens möjlighet att övervaka övervakarna eller tillfälle till insyn är nästan obefintlig och förmågan att påverka in- eller utförandet tycks väldigt begränsad, även om majoriteten av tillfrågade personer i olika undersökningar initialt varit positivt inställda. Det allmänheten får se av kameraövervakningen är emellertid begränsat till underhållningprogram med utvalda bilder, oftast endast illustrerat av ett fåtal typ av brott, vilket gör att den uppfattas som effektiv och funktionell. Det leder in på den normativa diskussionen som nedan ska beskriva *varför* övervakningen bör förändras och i så fall *hur*.

5 Normativ analys – En deliberativ demokratimodell och dagens övervakning

Denna del avser för det första att undersöka *varför* dagens övervakning bör förändras utifrån ett normativt värde, en deliberativ demokratimodell. För det andra ska förslag på vilka kommunikativa faktorer eller krav, beskrivna i metoddelen, en sådan förändring bör utgå ifrån.

5.1 Övervakning och vi-och-dom-konstruktioner – inkludering eller social sortering?

När det gäller konstruktionen av övervakningen av den andre är situationen idag förhållandevis komplicerad, åtminstone jämfört med tidigare, eftersom den andre nu bor mitt ibland oss. Den andre kan nu därför inte enkelt kategoriseras som en främling och på så sätt exkluderas (Beck 1998, s. 133). Samtidigt ska det tilläggas att ghetto-liknande förorter och hög bostadssegregation till en stor del fortfarande befäster den traditionella institutionaliserade uppdelningen mellan vi och dom i många större städer. Habermas deliberativa demokratimodell, som syftar till en inkludering av medborgarna i en demokratisk process genom kommunikativt handlande, är därmed ett eftersträvansvärt mål.

Bilden och i förlängningen konstruktionen av den andre fyller idag en tillsynes rationell funktion för personalen som utövar övervakningen. Som Norris och Armstrong (1999) visat, men även Salter (2003, s. 152-156) och Stalder och Lyon (2003, s. 89), har övervakningen gått från att bevaka enskilda misstänkta kriminella individer till att idag bevaka och kontrollera olika grupper utifrån deras farlighet. Norris menar också, som tidigare nämnts, att trots att de som idag övervakas med kameraövervakning är anonyma så riktar kameraövervakningspersonalen dels uppmärksamhet på godtyckliga kriterier om vad som är misstänkt beteende och dels misstänkta grupper eftersom man inte hela tiden kan övervaka alla kameror (Norris, 2003, s.256-260, samt 268). För en effektiv övervakning måste man således vara selektiv, och det är i praktiken diskriminerande.

Övervakningen som konstruktion baseras idag följaktligen på en konstruktion av den andre som en främling levande mitt ibland oss. Dessutom kan kamerorna gå in på en väldigt detaljerad nivå och urskilja den eller de som

antingen avviker ifrån det normala eller, ännu sannolikare, tillhör en beräknad riskkategori eller utgör ett föreställt hot baserat på kulturell eller social tillhörighet. Ska man dra resonemanget ett steg längre kan man säga att övervakningskameror är (den moderna) maktens post-moderna kontrollmedel mot post-modernismen.

I och med dagens snabba teknikutveckling och de nya övervakningsmöjligheter den medför hörs ibland åsikten att övervakningen inte okontrollerat får spridas och kolonisera olika, och snart alla, delar av livet, åtminstone inte utan lagar som begränsar eller kontrollerar övervakningen. Den åsikten utgår emellertid ifrån en liberal tanketradition där individen har fri- och rättigheter garanterade i lag och där staten endast ska syfta till att skapa en fri konkurrens mellan privata intressen. En sådan invändning mot övervakningen förbiser att det finns olika starka, både privata och offentliga, intressen som idag övervakar medborgare eller kunder, och vems intresse som då värderas högst står mot varandra (Jfr: Taylor, 2002, s. 82). Rättigheter riskerar i det fallet att endast bli formuleringar i lagen medan faktiska rättigheter (för en del grupper till exempel) inte efterlevs (se: Held, 2002, s. 315). Vad som krävs är istället en demokratisk diskussion som i sig kan inkludera alla medborgare och därifrån (re)konstruera övervakningen.

5.2 Den önskvärda övervakningen – en (o)möjlig konstruktion utifrån en deliberativ demokratimodell?

När Foucault hävdade att övervakningen i det moderna samhället var demokratisk kontrollerad utgick han ifrån att alla kunde bedöma och övervaka varandra utifrån den allmänna normen i samhället. Normen om det normala var enligt Foucault emellertid en maktdimension och kravet på disciplinering kom från de styrande i samhället och strävade bland annat efter att göra medborgarna effektiva i skola, på arbetet och i samhället i stort (Foucault, 2001, s. 232, och s. 244). Å andra sidan har samhället inte heller blivit tyrannisk, som Foucault mycket riktigt påpekade, beroende på att den demokratiskt kontrollerats av *världens stora domstol* (2001, s. 242). Idag är övervakningen däremot diskriminerande mot enskilda grupper och bygger inte sällan på fördomar, eftersom polisen och väktare utgår ifrån subjektiva värderingar om den andre kopplat till beskrivningar av hot och risker (Se: Norris, 2003, s.256-260, samt 268). Samtidigt är kameraövervakning allmänt accepterat, men ofta utan att majoriteten av befolkningen vet hur den faktiskt fungerar – det vill säga icke-effektivt, diskriminerande och socialt sorterande. I enlighet med den deliberativa demokratin bör därför informationen om kameraövervakning öppet diskuteras, inte ensidigt beskrivas i media som framgångsprojekt.

Den allmänna normen om det normala finns kvar idag, men den samtida övervakning är i än högre grad intentionsstyrd än den maktdimension Foucault beskrev eftersom en mängd olika särintressen samlar in, bearbetar och tillämpar informationen i olika sammanhang. Förhållandet mellan “att se – att vara sedd”, som Foucault menade upplöstes i den moderna världen i och med panopticon (2001, s. 236), har idag, som Lianos påpekar, kompletterats av ytterligare en form av “att vara sedd” – den intentionsdrivna och socio-kulturellt styrda övervakningen (Lianos, 2003, s. 416).

Foucault konstaterar att “[s]ynligheten är en fälla”, och syftar då på den disciplinerande och kontrollerande effekten i den allmänna och offentliga sociala övervakningen (2001, s. 234). Habermas menar å sin sida att synligheten, om inte visuellt, så kommunikativt, är viktig, eftersom den ger alla medborgare möjligheten att deltaga i ett demokratisk samtal. Den demokratiska inkluderingsprocessen syftar till att hörsamma alla medborgare, och den konsensusskapande kraften i strävan efter det bättre argumentet gör att det bästa, inte den starkaste viljan, till sist kommer få mest gehör (Habermas, 1998, s. 41 samt s. 44). Skillnader i moral, men även i lagar och normer, i olika kulturer gör att det demokratiska samtalet, eller argumentationen, borde utgöra grunden för en diskursiv princip (Habermas, 1998, s. 43). Eftersom moralen inte kan styra relationer i dagens mångkulturella och hybridiserade samhälle, riskerar den ömsidesida tilliten samtidigt att undergrävas (Habermas, 1998, s. 39f). Vid konstruktionen av övervakningen måste således medborgarna gemensamt och rationellt besluta om och på vilka grunder den ska vila, annars riskerar konstruktionen av den andre att ytterligare institutionaliseras och urskiljas i samhället. En viktig faktor som i så fall måste uppmärksammas vid kameraövervakning är den konstruerade uppdelningen mellan kollektiv säkerhet eller individuell frihet. De är internt bundna (inter-dependent) i likhet med rättsstatens fri- och rättigheter i det deliberativa samhället, som inte finns främst för den enskilda individen, utan för att gynna det civila samhället och i förlängningen individen. Det går därför inte att skilja på individuell frihetssträvan och kollektivets strävan efter autonomi och suveränitet. Samtidigt är medborgarna skyldiga att följa de lagar man varit med att konstruera, vilket även kan innefatta regler och omfattning av kameraövervakning (Jfr: Habermas, 1998, s. 71). Kameraövervakningen måste därmed syfta till att både trygga samhället på en kollektiv nivå samtidigt som individens frihetssträvan inte förhindras, vilket enligt den deliberativa demokratin går att förena om man är med att besluta om de lagar som man som subjekt är underställda.

Det deliberativa samtalet måste föras utan vanföreställningar och uppenbart

subjektiva åskådningar och inbjuda alla medborgare med en förmåga till relevanta inlägg. Genom det deliberativa samtalet kommer möjligen grunden för den socio-tekniska och socio-kulturella övervakningen som Lianos teoretiskt beskriver, som övervakar personer utifrån särskilda och privata, inte sällan dolda, intressen, sakta upplösas. Bruket av riskprofiler eller hotbilder bestäms då gemensamt i det deliberativa samtalet, eftersom kriminalitet och störande av allmän ordning metodiskt och rättvist måste kunna bekämpas. Även om vad som ska betraktas som brott måste givetvis också bestämmas gemensamt, och inte av någon allmän norm.

Den önskvärda övervakningen är mer lik den Foucault talade om, som kunde kontrolleras demokratiskt av *världens stora domstol*, men där den allmänna normen om det normala också upplöses – eller hybridiseras, och ingen makt ovanifrån dikterar vad som anses som normalt (Jfr: Habermas, 1998, s. 71).

Den önskvärda övervakningen är i någon mening en reviderad version av Foucaults panopticon, men där det allseende och ständigt närvarande ögat övervakar medborgarna utan utgångspunkt i någon homogen norm om det normala. Det är istället det hybrida som utgör normen, om det ens går att tala om en norm då?

5.3 Sammanfattning och kommentar av den normativa analysen

Dagens övervakning bör utifrån den deliberativa demokratins normativa värden förändras för att inte hamna i samma position som traditionella, moderna, demokratiteorier, som i dess praktik inte hörsammar och faktiskt utestänger medborgare – oftast minoriteter, men även kvinnor. En konsekvens av denna diskriminering kan leda till att den sociala tilliten minskar, både människor och grupper emellan, men även till personer man är tvungen att lita på i dagens välfärdssamhälle – myndighetspersoner till exempel. Övervakningen kan emellertid också öka tilliten människor emellan, som Lianos också menar, men på bekostnad av att olika grupper (ofta minoriteter) sorteras ut, klassificeras och placeras i kategorier utifrån olika intressen. Huruvida den sociala tilliten *de facto* förändrats i och med införande av kameraövervakning har jag inte funnit undersökningar om. Jag menar emellertid att kameraövervakning, utifrån det tillgängliga materialet, *kan*, i likhet med Lianos teori, bidra till att den sociala tilliten stärks hos enskilda grupper, som därigenom sluts inom sig själva, och den samhällsomfattande tilliten spricker eller undergrävs.

Jag vill inte likställa Foucaults teori om *världens stora domstol*, som ett

demokratiskt kontrollmedel över övervakningen i det moderna samhället, med Habermas deliberativa demokrati med kommunikationen som ett medel för demokrati i det post-moderna samhället. Samtidigt måste jag framhålla att det finns en likhet, även om normen, eller moralen som Habermas skulle säga, idag inte är homogen – utan heterogen eller hybridiserad. Den önskvärda övervakningen bör således utgå ifrån att *världens stora domstol* är kongruent med den deliberativa demokratin, med undantaget för avsaknaden av en statisk eller institutionaliserad och allmän norm eller moral – eftersom den ständigt också rekonstrueras i den offentliga kommunikationen. Den deliberativa demokratin blir därmed även en metod som kan motverka institutionaliserade bilder, och i förlängningen en social sortering, av den andre i samhället.

Den inledningsvis framställda paradoxen, om övervakning kan utgöra ett hot eller är en förutsättning för demokratin (eller uppdelningen mellan kollektiv säkerhet och individuell frihet) kan inte enkelt besvaras. Det är istället nödvändigt att gå ner på en detaljnivå, både när det gäller övervakningen, i mitt fall kameraövervakning, och demokratin, där jag valde en deliberativ modell, samtidigt som paradoxen där får styra studien. Någon holistisk förklaring kan således inte lämnas här, men utifrån den normativa ansatsen är dagens övervakning dels ett hot, eftersom den vidhåller den moderna tidens strävan efter kategoriseringar, klasser och en allmän norm (byggd på stereotyper och institutionaliserade bilder) samtidigt som samhället i övrigt förändrats (hybrider mångkulturalism), och dels är den, inte en förutsättning, men väl en metod som kan vara tillhjälp om den baserad på faktiskt beteende, och inte på beräknade eller eventuella risker och hot.

6 Slutsats och summering

Frågeställningen som stipulerades inledningsvis delas upp i olika delar för att lättare och överskådligare kunna besvaras. I den första delen, *på vilka sätt kan dagens övervakning fungera som socialt sorterande eller kategoriserande och vilka konsekvenser kan det få i samhället /.../*, undersökte jag tidigare empiriska undersökningar utifrån Foucaults och Lianos teorier om övervakning, samt Becks teorier kring vi-och-dom-konstruktioner. Det jag i huvudsak kom fram till är att en explicit exkludering inte möjlig, likt den i det klassicistiska och moderna samhället, utan det är en mer subtil social sortering som kategoriserar människor utifrån olika, ofta dolda, intressen – inte utifrån en allmän norm eller moral. Samtidigt bygger klassificeringar och riskprofiler i hög grad på institutionaliserade bilder av den andre, så fördomar befäster, och i någon mån sprider, redan existerande stereotyper, bland annat genom kommersialiseringen av övervakningsbilder, där värdet av informationen ändras i och med ändringen av användningsområde. En möjlig konsekvens är att redan utpekade grupper, till exempel minoriteter och marginaliserade medborgare, eller som i Norris och Armstrongs undersökning, unga, färgade, män, ofta tillhörande en distinkt (sub)kultur, blir övervakade och därmed samtidigt riskerar att tappa tilliten till de man som medborgare är tvungen att lita på i dagens välfärdssamhälle, bland annat myndighetspersoner och i förlängningen sina medmänniskor.

I den andra delen av frågeställningen: */.../ varför, och eventuellt hur, bör övervakningen förändras utifrån ett normativt deliberativt demokratiskt perspektiv*, analyserar jag situationen idag med hjälp av Habermas teorier kring kommunikativt handlande och diskursiva maktperspektiv. Den sociala kontrollen som Foucault talade om, som disciplinerade och explicit exkluderade människor utifrån en ovanifrån given norm, existerar inte uteslutande idag utan särskilda intressen utövar övervakning, ofta i nätverk – utan att den demokratiskt kan kontrolleras av *världens stora domstol*. Enligt min normativa studie är Habermas deliberativa demokratimodell och den övervakning Foucault beskrev i det moderna samhället, sammanfattat i uttrycket panopticon, kongruenta – men med en betydande skillnad. Det bör inte finnas en given norm om det normala som övervakningen baseras på, utan den bör ta hänsyn till hybrida och heterogena identiteter och kulturer, som samtidigt också ständigt kan rekonstrueras i det deliberativa samtalet/samhället. Övervakningen måste idag, i någon mening likt panopticon, ut i offentligheten för att kunna bedömas och kontrolleras av alla medborgare – inte enbart av några rättigheter fastslagna i lagen. Samtidigt bör den

sociala tilliten, uppbyggd genom det kommunikativa handlandet, vara den grund på vilken övervakningen bör vila. Dessutom bör den konsekvent baseras på faktiska beteenden, inte på grupptillhörighet och ursprung, gör den inte det kan övervakningen bidra till att, som tidigare påpekades, undergräva den sociala tilliten i samhället genom att förstärka stereotyper utifrån gruppindelningar och kategorier. Givetvis måste kriminella och misstänkta kunna övervakas på ett intensivt och metodiskt sätt, men det får inte ske utan adekvat misstanke eller tips, och då är individens fri- och rättigheter gentemot integritetskränkning, oavsett om de är fastslagna i lagen eller inte, av någon större betydelse eftersom brottbekämpning i ett avseende bygger på att myndigheter kan inkräkta på kriminellas integritet. Samtidigt bör bruket av riskprofiler och hotbilder gemensamt bestämmas, i det deliberativa samtalet, för på så vis utgöra den grund på vilken samhällets kollektiva och individuella säkerhet ska vila på.

Övervakning är ett maktmedel som kan styra och kontrollera medborgare, samtidigt är kameraövervakning bara en (ny) form av teknik som kan utöva denna typ av kontroll. Det finns således en mängd ytterliggare aspekter som kan undersökas för vidare forskning, telefonavlyssning, DNA-register, vägtullar, privata vaktbolags roll i samhället och överlämnande av passagerarlistor vid flygresor till exempel. Forskningsområdet går dessutom att undersöka utifrån en rad andra teoretiska och metodologiska perspektiv, bland annat utifrån olika demokratiteorier, komparativa metoder eller som en transaktionskostnad för samhället, för att nämna några exempel.

7 Referensförteckning

- Beck, Ulrich (1998). *Democracy without Enemies*. Cambridge: Polity Press.
- Christie, Nils (2000) (3:e uppl). *Crime Control as Industry: Towards Gulags, Western style*. London, New York: Routledge.
- Cohen, Jean L. (1996). "Democracy, Difference and the right of Privacy", i: Benhabib, Seyla (red.) (1996). *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.
- Direkt – från Datainspektionen* (2005), Nr 3. "(Personlig integritet) – en parantes?", s. 12
- Direkt – från datainspektionen* (2005), Nr. 4. "Kameraövervakade skolor ökar kraftigt", s. 2-3, "Obskyra kameror", s. 3-4, samt "Älskade storebror", s. 12.
- Foucault, Michel (2001). *Övervakning och straff – fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Gould, Carol C. (1996). "Diversity and Democracy: Representing Differences", i: Benhabib, Seyla (red.) (1996). *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1998). *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1996) (2:a uppl.). *Kommunikativt handlande: texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Haggerty, Kevin D – Gazso, Amber (2005). "Seeing Beyond the Ruins: Surveillance as a Response to Terrorist Threats", i: *Canadian Journal of Sociology*, Volym: 30, Nr: 2, s. 169-187
- Held, David (2002) (2:a uppl. [1996]) . *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hier, Sean P. (2003). "Probing the Surveillant Assemblage: on the dialectics of surveillance practices as processes of social control." i: *Surveillance and Society*, Nr. 1/3 (2003) s. 399-411 [www.surveillance-and-society.org – tillgänglig online 05-10-27].
- Lianos, Michalis (2003). "Social Control After Foucault / Le Contrôle Social après Foucault", i: *Surveillance and Society*, Nr. 1/3 (2003) s. 412-430 [www.surveillance-and-society.org – tillgänglig online 05-10-27].
- Lyon, David (2002). "Surveillance Studies: Understanding visibility,

- mobility and the phenetic fix", i: *Surveillance and Society*, Nr. 1/1 (2002) s. 1-8 [www.surveillance-and-society.org – tillgänglig online 05-10-27].
- Lyon, David (2003a). *Surveillance after September 11*. Cambridge: Politiy Co.
- Norris, Clive – Armstrong, Gary (1999). *The Maximum Surveillance Society: the Rise of CCTV*. Oxford, New York: Berg.
- Norris, Clive (2003). "From personal to digital: CCTV, the panopticon, and the technological mediation of suspicion and social control, s. 249-281 i: Lyon, David (red.), (2003b), *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Digital Discrimination*. London: Routledge
- Phillips, Anne (1996). "Dealing with Difference: A Politics of Ideas, or a Politics of Presence?", i: Benhabib, Seyla (red.) (1996). *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.
- Salter, Mark B. (2003), *Rights of Passage – The Passport in International Relations*. London: Lynne Rienner.
- Scholte, Jan Aart (2003) (2:a uppl.). *Globalization: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- SDS (Sydsvenska Dagbladet), 28:e november 2005. "Glöm inte att le, kamerorna ser dig överallt". s. C-4.
- Stalder, Felix – Lyon, David (2003). "Electronic identity cards and social classification", s. 77- 93 i: Lyon, David (red.), (2003b), *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Digital Discrimination*. London: Routledge.
- SOU (Statens offentliga utredningar) (2002:110). *Allmän kameraövervakning: betänkande av kameraövervakningsutredningen*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Taylor, Nick (2002). "State Surveillance and the Right to Privacy", i: *Surveillance and Society*, Nr. 1/1 (2002) s. 66-85 [www.surveillance-and-society.org – tillgänglig online 05-10-27].
- Vaz, Paolo – Bruno, Fernanda (2003). "Types of Self-Surveillance: from abnormality to individuals 'at risk'", i: *Surveillance and Society*, Nr. 1/3 (2003) s. 272-291 [www.surveillance-and-society.org – tillgänglig online 05-10-27].